

ЗАСОБИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ТЕПЕРІШНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ЧАСУ В АНГЛОМОВНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено аналізу мовних засобів вираження концептуальної моделі ЧАСу в англomовному дискурсі. Проаналізовано особливості експлікації цієї моделі в різних лінгвальних контекстах. Досліджено зміст категорії темпоральності, виокремлено, диференційовано і систематизовано комплекс вербалізаторів цієї категорії в англomовному художньому дискурсі, виходячи з моделі функціонально-семантичного поля теперішності і розподіливши засоби вираження презентності у художньому дискурсі по ядровій, наволоядровій та периферійних (маргінальних) зонах поля.

Постановка та актуальність проблеми. Концепт часу є одним із найважливіших універсальних концептів культури. Це фундаментальна категорія філософії, природознавства, соціології, фізики та інших гуманітарних та точних наук [1: 85]. Як зазначає В. Маслова, концепт часу є не лише самим цікавим і водночас складним, а й самим найважливішим, оскільки через призму саме цього концепту сприймається все, що існує у світі, все, що є доступним нашому розуму і нашому тлумаченню [1: 85]. Мова як форма когніції і комунікації відображає об'єктивні просторові та темпоральні відносини не прямо, а опосередковано через людську свідомість та складну систему її лінгвальної репрезентації [2: 167]. Категорія часу не може не знайти свого відображення у мові, оскільки будь яка дія розгортається у часі. Концепт часу є результатом категоризуючої діяльності людини і невід'ємним компонентом мовної картини світу – тієї частини когнітивної інфраструктури, що існує у свідомості певної лінгвокультурної спільноти й відтворюється за допомогою мовних одиниць [3: 222]. Отже, **актуальність статті** зумовлено необхідністю дослідження змісту категорії темпоральності, виокремлення, диференціації і систематизації комплексу засобів вираження цієї категорії в англomовному художньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень. Категорія часу англійського дієслова, граматичні значення окремих дієслівних часових форм, у тому числі і презентних, їх функції у діахронії і синхронії, частотність вживання, зіставлення з іншими мовами досліджені у працях Ф. Ф. Авдєєва, А. Н. Гарбалева, М. М. Егрєши, І. В. Єгорової, С. С. Єрмоленка, Р. О. Жалейко, О. А. Залізняка, Р. Г. Зятковської, І. І. Левіної, В. Л. Перлі, К. В. Філіної, Д. Болінжера, Б. Комрі, М. Льюїса, Дж. Чешіра. Проте велика кількість ґрунтовних і різнопланових досліджень проблематики англійського презентна не означає зменшення її актуальності для сучасного мовознавства. Оскільки дієслівні часові форми не єдині засоби вираження у мові об'єктивної темпоральної ситуації, необхідним є вивчення інших носіїв предикативності та часових сем, здатних виражати часові значення та часові відношення теперішності [4: 6]. Майже зовсім не висвітленим залишається вираження реальної теперішньої ситуації засобами усіх рівнів мови. Системний аналіз повного інструментарію передачі об'єктивної теперішності дозволить поглибити розуміння семантики мовної презентності і її значення для адекватного опису реальних подій /явищ /станів /ситуацій.

Мета статті полягає у вивченні та аналізі особливостей функціонування окремих маргінальних засобів реалізації темпоральності в англomовному художньому дискурсі, що актуалізуються на периферійних (маргінальних) зонах функціонально-семантичного поля категорії часу. Відповідно до мети визначено такі **завдання**: а) виокремити мовні структури, здатні виражати теперішність, за ознаками відтворення ними часового значення, часової віднесеності та часової орієнтації як результат явища граматичної транспозиції; б) виявити особливості у функціонуванні транспозиційних структур вираження теперішності у художньому дискурсі, виходячи з моделі функціонально-семантичного поля теперішності (далі ФСПТ) і розподіливши засоби вираження презентності у художньому дискурсі по ядровій, наволоядровій та периферійних (маргінальних) зонах поля відповідно до рівня концентрації базисних темпорально-дейктичних ознак та регулярності вживання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо з філософії, час і простір є формами існування матерії. В об'єктивній дійсності є три основні поділи часу: минулий, теперішній та майбутній час. Минуле та майбутнє – безкінечні, в той час як теперішній момент – це лише мить, проте він є для нас найважливішим, бо це є момент нашого безпосереднього сприйняття об'єктивної дійсності, ми не можемо покинути його [4: 238]. Теперішній момент не завжди співпадає з моментом мовлення і він є демаркаційним (розділовим) пунктом між майбутнім і минулим. Об'єктивний час сприймається людською свідомістю і формується у вигляді поняття темпоральності (часовості), яке потім репрезентується у мові різними засобами. У процесі сприйняття часу, у свідомості людини виформовується концептуальна модель часу, що репрезентована як базова когнітивна структура, відображена мовними вербалізаторами.

Мовними вербалізаторами вираження концепту *часу* в англomовній лінгвокультурі є наступні: Лексичні (L) – *tomorrow, today, yesterday, former teacher, future wife, etc*; лексико-морфологічні (L / M) – *post-war, pre-election, etc.*; лексико-синтаксичні (L / S) – *this week, in a day, a month ago, etc.*; морфологічно-синтаксичні (M / S) – репрезентовані безособовими формами дієслова із вираженням темпоральних відношень симультанності, претеритарності або постеріорності; граматичні (морфологічні) (M) – за допомогою граматичних форм дієслова (*tenses*). Найбільш абстрактним засобом вираження концептуальної категорії темпоральності в художньому дискурсі є морфологічний засіб. Морфологічна модель часу базується на тричленній (тернарній) опозиції теперішнього, минулого та майбутнього часів. Аналіз мовного матеріалу свідчить, що в художньому дискурсі часові форми рекурентно вживаються у функціональній транспозиції, коли граматична форма не у своїй власній парадигматичній функції, а в іншій для жвавості опису. Як зауважує професор М. Я. Блох у таких випадках відбувається нейтралізація опозиції часових форм, тобто опозиційна редукція [5: 87]. По М. Я. Блоху транспозиції бувають регулярними, тобто граматичними, і стилістичними (коннотативно-емфатичними). Регулярна граматична транспозиція часових форм відбувається, наприклад, у підрядних реченнях умови або часу, де замість необхідних за змістом форм майбутнього часу вживаються форми теперішнього часу. Варіантом граматичної транспозиції презенса є використання для передачі його значення імперативу. Оскільки імператив не виражає дію, що мала місце в минулому, відбувається в межах теперішнього чи здійсниться у майбутньому, а бажану дію, тобто передає спонукання до неї у період мовлення, то логічно розглядати його як волевиявлення мовця, що співвідноситься з площиною презентності, яка в даному випадку створюється через момент комунікації.

Однак це не відкидає врахування смислового значення імператива, що називає дію, яка може бути реалізованою або негайно, майже одночасно з моментом мовлення (*continue reading, listen to what he is saying*), або в близькому чи далекому майбутньому (*bring it tomorrow, tell him when he is grown up*). Імператив репрезентує не факт виконання дії, а лише спонукання до неї та імпліцитне вираження можливості її реалізації, тому наказовий спосіб доцільно пов'язувати не з категорією часу, а з категорією часової орієнтації. Імператив – категорія комунікативна, і його часова орієнтація повністю виявляється завдяки ситуації, що відбувається у акті мовлення [6: 108]. Комплексний розгляд мовних засобів вираження часу, часової віднесеності та часової орієнтації у ФСПТ, що створюється у мовленнєвих ситуаціях, підтверджує, що будь-яке висловлення передає певне відношення до часу.

Іншим маргінальним засобом актуалізації презенса є бездієслівна реалізація теперішності, пов'язана не з морфологічним, а синтаксичним часом. Найчастіше таку репрезентацію часу знаходимо у номінативних реченнях, які передають ставлення персонажів до об'єктивної реальності, виражаючи у мові їх враження від почутої інформації чи спостереження (захоплення, обурення, здивування, занепокоєння, засмучення, розчарування тощо). Бездієслівна реалізація теперішності відноситься до засобів експресивного або експресивно-презентативного відображення об'єктивної реальності у мові. "*A real gentleman. Rich. Expensive*" [SSR].

За допомогою специфічних просодичних засобів мовець може, незалежно від морфологічної структури слова чи фрази, не лише виразити презентну ситуацію, зосередитися на ній, а також передати найрізноманітніші емоції. У сфері емоційно-вольового виявлення теперішності визначальне місце належить *вигукам*, які несуть певне смислове навантаження. У період спілкування чи споглядання іноді спонтанно створюється ситуація, яка спонукає мовця більше до вираження емоцій, ніж до словесної передачі інформації, експресивних оцінок, опису почуттів тощо. Як смислова, так і імпліцитна граматична моносемантика вигуку та вигукових фраз забезпечується мовленнєвою ситуацією.

До бездієслівних засобів, що актуалізують момент комунікаційного акту як точку відліку часу, а, отже, орієнтують на актуальне теперішнє, відносимо також звертання, яке може виражатися реченням або словом. У художньому дискурсі інтонаційна та змістова конотації звертання впливають із контексту: "*Doctor, let me speak. Get the captain and squire down to the cabin, and then make some pretence to send for me. I have terrible news.*" *The doctor changed countenance a little, but next moment he was master of himself. "Thank you, Jim," said he quite loudly, "that was all I wanted to know," as if he had asked me a question* [АН]. Звертання у прикладі експлікує орієнтацію на теперішність моменту мовлення.

Різниця у темпоральних функціях вигуку та звертання полягає у поняттєвому імпліцитно вираженому значенні теперішності. Для теперішності, на яку орієнтує вигук, що є реакцією на побачене / почуте, характерне значення наслідку, результату. Звертання орієнтує на теперішність наміру / планування. Традиційні формули привітання, прощання, вибачення, побажання, які можна назвати етикетними, також функціонально підтверджують орієнтацію на теперішність. Момент їх вираження стає точкою відліку часу, складовою площиною теперішності, створеної комунікативною ситуацією. Для реалізації ІІ необхідний сприятливий контекст, пріоритетна роль у створенні якого належить лексичним маркерам, які у поєднанні з презентними граматичними формами у претеритному оточенні створюють особливо яскраве сприйняття описуваного. Вживання ІІ як способу досягнення екстремальної концентрації уваги читача на певних стадіях розгортання подій є інструментом міжособистісним (автор – реципієнт),

вираженим через текст. Надамо приклад, ілюструючий даний випадок транспозиції: *Marsha goes off in pursuit of the nurse and I see her catch up to and literally grab the woman. They confer out of hearing. I see the nurse shrug, then move away, then Marsha close the distance again. More conferring, then the two of them separate and Marsha returns...* [SSR: 341]. Подібно до історичного презенса, який передає кореляції теперішнього та минулого, футуральний презенс (ФП) відображає зв'язки теперішнього з майбутнім. Реалізуючи значення ФП, граматична форма PrS виражає не лише зв'язки теперішнього з майбутнім на часовій осі. Вона фіксує зміни у динаміці сюжету – від лінійного до асоціативного, поєднуючи змістове, композиційне і художнє навантаження: *On Sunday morning, while I'm taking care of Stella, I descend on our good friends, the Dorsets, Tammy and Bill Dorsets. Their daughter, Marissa, is one of the few kids who plays normally with Stella [...]. While they are in the next room, I chase the two parents around the kitchen. Bill D. is trying to make coffee for us. "Jim, you're like a caged animal," says Tammy. "Light somewhere"* [SSR: 128].

У випадках функціонування структури PrS як ПП та ФП реалізуються її *другорядні значення* завдяки лексичним часовим маркерам або контексту, що описує ситуацію. ПП та ФП – аспекти стилістичного функціонування PrS для художнього вираження теперішності. Цим зумовлюється їх периферійна роль у ФСПТ: *Two persons stood there now, a lady and a gentleman; the lady Newman, from within the room and although she had turned her back to it, immediately recognized as Madame de Centre. He hesitated as to whether he would advance, but as he did so she looked round, feeling apparently that he was there. She rested her eyes on him a moment and then turned again to her companion. "It is almost a pity not to tell Mr. Newman," she said softly to Lord Deepmere, but in a tone that Newman could hear. "Tell him if you like!" the gentleman answered in the voice of Lord Deepmere. On hearing that, Newman advanced towards Lord Deepmere and the lady* [AHJ].

Футуральний презенс і запланована майбутня дія – дві різні понятійні структури, що реалізуються формою PrS. ФП – це переосмислення дійсності автором з метою емоційного впливу на читача, тоді як PrS, який передає заплановану майбутню дію, здебільшого реалізує семантику модальності наміру, що усвідомлюється у теперішньому. Значна різниця у семантичному наповненні спостерігається і між футуральним презенсом та власне футуральними формами. ФП реалізує уявне теперішнє майбутньої дії, а футуральні часові структури відтворюють майбутнє, котре ніяк не пов'язане з теперішнім і навіть протиставляється йому.

Висновки та перспективи. Отже, презенс є потужним морфологічним засобом вираження категорії темпоральності та базовим елементом у концептуальній моделі ЧАСу, здійснюючи екстраполяцію по обидві сторони вісі часу – як у майбутнє (футурум), так і у минуле (претерит). Це й зумовлює його здатність вербалізувати різноманітні семантично-функціональні значення у художньому дискурсі. Виявлені особливості у функціонуванні транспозиційних структур вираження теперішності свідчать про їх досить рекурентний характер та можливість їх зміщення у моделі функціонально-семантичного поля теперішності від маргінальної до навколоядерної зони. **Перспективним** є подальше дослідження у художньому дискурсі ФСП теперішності у периферійних зонах поля відповідно до рівня концентрації базисних темпорально-дейктичних ознак та регулярності вживання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / Валентина Авраамовна Маслова. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — Минск : Тетра Системс, 2008. — 272 с.
2. Кошевая И. Г. Теоретическая грамматика английского языка : [учеб. пособие] / Инна Георгиевна Кошевая. — М. : Просвещение, 1982. — 336 с.
3. Приходько А. М. Концепти и концептосистеми в когнитивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. — Запоріжжя : Прем'єр, 2008. — 332 с.
4. Задорожна О. М. Концепт "час" в українській поетичній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. М. Задорожна. — К., 2008. — 20 с.
5. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики : [учеб.] / Марк Яковлевич Блох. — [2-е изд., испр.]. — М. : Высш. шк., 2000. — 160 с.
6. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики : языковая интерпретация идеи времени / Александр Владимирович Бондарко ; [под ред. В. Н. Ярцева]. — [2-е изд.]. — М. : Эдиториал УРСС, 2001. — 208 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна. — Полтава : Довкілля. — К., 2008. — 712 с.

AHJ : Henry James. The American. E-text, Treasures of World Literature [Б. М.] / Henry James : Deluxe Edition, 2001. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. — Систем. вимоги : Pentium ; 128 Mb RAM ; Windows 98, 2000, ME, XP / Назва з титул. екрану.

SSR : Carey R. P. Swimming in the Starry River / Reid P. Carey. — New-York : Penguin, 1996. — 374 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Maslova V. A. Kognitivnaia lingvistika [Cognitive Linguistics] : [ucheb. posobiie] / Valentina Avraamovna Maslova. — [2-e izd., pererab. i dop.]. — Minsk : Tetra Sistems, 2008. — 272 s.

2. Koshevaia I. G. Teoreticheskaia grammatika angliiskogo yazyka [Theoretical Grammar of English] : [ucheb. posobiie] / Inna Georgiievna Koshevaia. – М. : Prosveshcheniie, 1982. – 336 s.
3. Prykhod'ko A. M. Kontsepty u kontseptosystemi v kognityvno-dyskursyvni paradygmi lingvistyky [Concepts and Conceptual Systems in the Cognitive-Discourse Paradigm of Linguistics] / A. M. Prykhod'ko. – Zaporizhzhia : Premier, 2008. – 332 s.
4. Zadorozhna O. M. Kontsept "chas" v ukraïniskii poetychnii movi [Concept of "Time" in the Ukrainian Poetic Language] : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / O. M. Zadorozhna. – К., 2008. – 20 s.
5. Blokh M. Ya. Teoreticheskie osnovy grammatiki [Theoretical Foundations of Grammar] : [ucheb.] / Mark Yakovlevich Blokh. – [2-e izd., ispr.]. – М. : Vyssh. shk., 2000. – 160 s.
6. Bondarko A. V. Osnovy funktsionalnoi grammatiki : yazykovaia interpretatsiia idei vremeni [The Basics of the Functional Grammar : the Language Interpretation of the Time Idea] / Aleksandr Vladimirovich Bondarko ; [pod. red. V. N. Yartseva]. – [2-e izd.]. – М. : Editorial URSS, 2001. – 208 s.
7. Selivanova O. O. Suchasna lingvistyka : napriamy ta problemy [Modern Linguistics : Trends and Prospects] : [pidruchnyk] / Olena Oleksandrivna Selivanova. – Poltava : Dovkillia – К, 2008. – 712 s.

AHJ : Henry James. The American. E-text, Treasures of World Literature [Б. М.] / Henry James : Deluxe Edition, 2001. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги : Pentium ; 128 Mb RAM ; Windows 98, 2000, ME, XP / Назва з титул. екрану.

SSR : Carey R. P. Swimming in the Starry River / Reid P. Carey. – New-York : Penguin, 1996. – 374 p.

Матеріал надійшов до редакції 26.01. 2012 р.

Vorontsova N. G. Средства вербализации презенса как составляющей концептуальной модели времени в англоязычном дискурсе.

Статья посвящена анализу языковых средств выражения презенса как составляющей концептуальной модели времени в англоязычном художественном дискурсе. Проанализированы особенности экспликации этой модели в разных коммуникативных контекстах. Исследована сущность категории темпоральности, выявлен, дифференцирован и систематизирован комплекс вербализаторов этой категории в англоязычном художественном дискурсе, исходя из модели функционально-семантического поля презенса и распределяя средства выражения презенса в художественном дискурсе по ядерной, околядерной и периферийной (маргинальной) зонам.

Vorontsova N. G. The Verbalization Means of the Presence Category as the Component of the Conceptual Model of Time in the English Language Discourse.

The article deals with the analysis of the lingual means of actualization the temporal category of presence as a component of the conceptual model of time in the English language discourse. It provides the analysis of the peculiarities of this model realization the in the various communicative contexts. The essence of the temporality category has been revealed in the English language discourse, and the set of this category's functional markers has been differentiated and systematized. The differentiation is grounded on the functional semantic field model of presence, with its subdivision into the nucleus, pre-nucleus and peripheral (marginal) spaces.